

шкодити. І ви не слушно в своїй статті ганьбите «візантинізм». Це культура інша, ніж західна, але це культура, причім найкраще до нашого дикого самостійного ґрунту пристосована. Це треба знати, щоб зрозуміти відносини у греко-католицькій церкві, про які Ви пишете. Корінь цих відносин у тому; що у нас нема справи, на яку кожна церква могла б спертися, й нема сурогату держави — зорганізованої світської сили, про яку церква могла би сказати: люде, робіть так, як оце»²⁵. Оскільки будь-які потрясіння на релігійному ґрунті можуть бути особливо небезпечними для майбутньої української державної будови, вчений вважав за необхідне надати рівні права всім релігіям. Монархізм впливає з класократії, класократія — з християнського погляду на світ, і все це органічно сполучається між собою — у цьому полягає суть політичної доктрини В. Липинського.

Вчений по праву є основоположником державницького напрямку в українській історіографії і консервативного напрямку в українській політології. Ряд теоретичних положень його політичної доктрини — ідея територіального патріотизму, поєднання і примирення східних і західних впливів в українській нації, релігії і культурі — вже нині в Україні втілюються у життя. Спадщина В. Липинського потребує ґрунтовного вивчення і теоретичної розробки як для осмислення подій, що відбуваються в Україні і навколо неї, так і для ознайомлення українського читача з ідеями і концепціями цього оригінального мислителя.

²⁵ ЦДІА України у Львові, ф. 359, оп. 1, спр. 266, арк. 73.

3 історії релігії та церкви

О. І. Уткін (Київ)

Релігійні центри та організації української діаспори в країнах Заходу

Українські етнічні групи за кордоном мають свої релігійні центри та організації, які стали своєрідним відгалуженням своїх ідейних попередників, що існували у різні періоди на Україні. Відбиваючи інтереси певних груп та прошарків суспільства, вони впливали насамперед на патріотичні почуття та емоції, деякі світоглядні уявлення, культурно-побутові та обрядні норми. Реалізовувані церквою на рівні буденних уявлень та поглядів завдання політичної ідеології розкривають типові установки суспільної психології, існуючі традиції релігійності та національних звичаїв українців. Особливо помітним є етнічне забарвлення релігії на побутовому рівні. Вона справляла і справляє вплив і на церковні організації, що діють в національних рамках.

Проповідь релігійно-етнічної замкнутості, формування певного стереотипу українця, який виплекав у собі ідеологічну та психологічну стійкість, — характерні явища в діяльності українських національних церков — Української католицької церкви (УКЦ) та Української автокефальної православної церкви (УАПЦ). Цими питаннями, різними богословськими проблемами, підготовкою кадрів для церкви займалися греко-католицькі і автокефальні дослідницькі релігійні центри та духовні навчальні заклади — Український католицький університет

ім. св. Климентія (УКУ), духовна академія ім. св. Василя Великого, Богословсько-педагогічна академія (1946—1952 рр.), Колегія св. Андрія, вища духовна школа, семінарії, колегії, пансіонати, Українське католицьке теологічне товариство, Богословське наукове товариство. Діяли чернечі чоловічі та жіночі греко-католицькі ордени, різні напіврелігійні об'єднання мирян. Крім них функціонували українські протестантські церкви — українських баптистів та українських п'ятидесятників, що мали свої організації. Проблемами створення єдиної української національної церкви опікується Український екуменічний центр ім. св. Володимира.

Серед українських етнічних груп за кордоном найбільшим впливом користується греко-католицька (Українська католицька) церква, створена в Галичині та на Закарпатті в результаті проголошення Брестської (1596 р.) та Ужгородської (1649 р.) церковних уній. Останні передбачали підкорення православ'я римським папам, визнання папського главенства у церкві.

У довоєнний період переважаюча кількість греко-католиків знаходилася на території Західної України. Після поразки гітлерівської Німеччини та хортистської Угорщини у другій світовій війні уніатське духовенство та певна частина мирян емігрували в країни Заходу. За допомогою Ватикану організаційне об'єднання зарубіжних уніатів (з 1957 р. називають себе «Українською католицькою церквою»), в основному завершилося на початку 60-х років. Були створені вікаріати, екзархати, єпархії та митрополії у Західній Європі, США, Канаді, Бразилії, Австралії, Новій Зеландії¹. Після прибуття з СРСР у Рим (1963 р.) Й. Сліпого посилилася діяльність греко-католиків по оформленню УКЦ в єдину церкву на чолі з патріархом. Проте утворення патріархату Ватикан не дозволив. У 1975 р. кардинал Й. Сліпий проголосив себе «патріархом Києво-Галицьким Йосифом І». Підтримуючи ідею створення патріархату, один з керівників ОУН Я. Стецько писав: «Патріархат — це насамперед національно-церковна категорія, це боротьба за самобутність церков, це вияв стихійного націоналізму і традиціоналізму нашої нації в духовно-релігійній сфері... не може бути націоналіста, який би був проти патріархату УКЦ»². Про необхідність надання останній статусу патріархії не раз говорив кардинал М. Любачівський³. За рубезем боротьбу за створення патріархату УКЦ організовує і проводить українське патріархальне всесвітнє об'єднання. Очолюваний М. Любачівським єпископат підпорядковується Конгрегації східних церков Ватикану.

Папа римський Іоанн Павло II, зазначав М. Любачівський, прагне допомогти нашій церкві та українському народові, «оскільки він такий нещасний і так багато терпить в основному на рідних землях від безбожних людей»⁴. В 1980 р. Іоанн Павло II надав закордонним ієрархам уніатства право проводити синод єпископів, що розцінюється релігійною пресою як початок самостійної діяльності церкви⁵. Резиденція глави цієї церкви знаходиться у м. Римі.

Найбільш великими є греко-католицькі єпархії в США. Їх общини почали діяти з 1907 р. У післявоєнний період утворені ще в 20-х роках дві такі єпархії — Філадельфійська для українських емігрантів з Галичини і Пітсбурзька для вихідців із Закарпаття — були перетворені на митрополії. У 1980 р. перша з них, до якої належали Філадельфійська архієпархія, Стемфордська і Чикагська єпархії, налічувала 208 парафій, 255 тис. віруючих, яких обслуговували 3 єпископи,

¹ Світло. — 1983. — № 10. — С. 344; Християнський голос. — 1984. — 22 січ.

² Українська думка. — 1978. — 2 лют.

³ Кардинал Любачівський М. Чи справді було хрищення Росії 988 року? — Рим; Мюнхен, 1986. — С. 61—78.

⁴ Християнський голос. — 1987. — 25 окт.

⁵ Світло. — 1983. — № 5. — С. 168.

248 священників. При ній діяла також 1 духовна семінарія. Пітсбурзька митрополія, в яку, крім українців, входять чехи, угорці, словаки і представники інших етнічних груп, об'єднувала Пітсбурзьку архієпархію, Пасаїкську єпархію, єпархії в Пармі та Каліфорнії. У її складі налічувалося 222 парафії, 279 тис. віруючих, 5 єпископів, 246 священників, 1 семінарія⁶. Частина віруючих вихідців із Закарпаття, яка перебувала в складі Пітсбурзької єпархії, в штаті Пенсільванія, створила у 1939 р. «американську карпато-руську греко-католицьку православну церкву», що займала нейтральні позиції. Тому суспільно-політичні видання різко критикували її керівництво. «Національна свідомість закарпатських українців в США дуже низька, — зазначалося в Енциклопедії українознавства. — Вони штучно підтримують назву русини чи карпатороси, підкреслюючи відособленість національності від українців чи росіян»⁷.

В Канаді з 1956 р. функціонує Вінніпезька митрополія УКЦ (Вінніпезька архієпархія, Едмонтонська, Саскатунська, Торонтська, Нью-Вестмінстерська єпархії), у якій налічувалося 187 парафій, 1 духовна семінарія. Близько 226 тис. віруючих греко-католиків обслуговували 6 єпископів і 237 священників⁸.

До складу Торонтської єпархії входило кілька угорських та словацьких парафій, що об'єдналися у 1980 р. в окрему словацьку єпархію св. Кирила і Мефодія. Багато греко-католиків Канади перейшли до складу римо-католицької, української автокефальної і протестантських церков⁹.

У 1962 р. у Бразилії був створений екзархат УКЦ, перетворений в 1971 р. на єпархію Іоанна Хрестителя (у 1980 р. в ній налічувалося 88 тис. віруючих, 18 парафій), яку обслуговували 2 єпископи, 48 священників¹⁰. У 1968 р. в Аргентині для українських католиків було також утворено екзархат, який через 10 років перетворено на єпархію св. Покрови у Буенос-Айресі. За церковними даними, там було 115 тис. віруючих, 11 громад, 1 єпископ і 20 священників¹¹. Греко-католики Австралії, Нової Зеландії та Океанії з 1958 р. об'єднані в екзархат (30 тис. віруючих, 7 громад, 1 єпископ і 12 священників)¹², якому згодом було надано статус єпархії.

Парафії греко-католицької церкви є і в Західній Європі (у 1980 р. налічувалося 79 тис. віруючих, 65 парафій, 2 семінарії)¹³. Парафіянами уніатських громад стали люди, які емігрували з України з різних причин переважно в 20—40-ві роки і які мали різні політичні погляди. В Англії (1957 р.), ФРН (1959 р.), Франції (1960 р.) утворені екзархати, в Бельгії (1959 р.) — вікаріат УКЦ. З 7 парафій греко-католиків в Австрії створено ординаріат, який підпорядковувався римо-католицькому архієпископу Відня. Ряд уніатських парафій, інших церковних структур діяли в Голландії, Італії, Польщі, Чехо-Словаччині, Югославії та інших країнах Європи¹⁴. Структурні підрозділи УКЦ в Західній Європі до початку 60-х років функціонували самостійно, прагнули до формування єдиної цілісності шляхом загальних єпископських конференцій, загальних заходів чернечих орденів та організацій мирян.

Опорою уніатства, школою релігійного виховання та підготовки кадрів є чоловічі чернечі ордени — василіан, редemptористів, сту-

⁶ Енциклопедія українознавства. Париж; Нью-Йорк, 1972. — Т. 9. — С. 3364.

⁷ Там же. — 1970. — Т. 6. — С. 2099.

⁸ Там же. — Т. 9. — С. 3365.

⁹ Там же. — С. 3362.

¹⁰ Там же. — С. 3365.

¹¹ Там же.

¹² Там же.

¹³ Там же. — С. 3364.

¹⁴ Там же.

дентів, салезіан, які діють в Австралії, Аргентині, Бразилії, Італії, Канаді, США. Члени жіночих чернечих орденів — сестер-василіанок, сестер-служниць пречистої діви Марії, сестер-місіонерок християнської любові, святого Йосафата, катехіток святої Анни, служниць серця Ісуса, що діють майже у всіх країнах Заходу, де проживають українці, крім релігійної діяльності, ведуть заняття в школах, працюють вихователями у дитячих садках, беруть участь у різних благодійних заходах.

До структури зарубіжних греко-католицьких церков входить близько 30 духовних навчальних закладів (колегії, семінарії, академії, університет), з яких у США їх налічується 10, у Канаді — 5, Аргентині — 4. Серед них головну роль відіграють: Український католицький університет ім. св. Климента (Італія) зі своїми філіалами в Аргентині, Англії, Канаді, США, духовна академія ім. св. Василя Великого (США). Український католицький університет ім. св. Климента (УКУ) був заснований в 1963 р. Й. Сліпим. Університет має теологічний, філософський і правовий факультет. Якщо в 60-х роках у ньому працювали 21 професор, то в 1980 р. — 38. У різні роки в університеті читали лекції професори М. Марусин, І. Хома, В. Янів, В. Лев, М. Чубатий, Ю. Старосольський, В. Маркус, Б. Галайчук, П. Рудницький та ін.¹⁵

При УКУ діє Колегія св. Софії для підготовки кандидатів у священники. З 1970 р. університет проводить щорічні літні курси українознавства. Він має бібліотеку, релігійно-історичний та фольклорний музеї, архів. Філіали університету відкриті в Буенос-Айресі (1968 р.), Чикаго (1973 р.), Вашингтоні (1976 р.), Філадельфії і Монреалі (1977 р.), Лондоні (1979 р.). На 1980 р. співробітниками університету були видані 14 томів архівних матеріалів, 12 томів «Вибраних праць патріарха Йосифа», 53 томи богословських, філософських і історико-соціологічних творів¹⁶. Оцінюючи значення університету для діяльності церкви, кардинал Й. Сліпий у своєму «Заповіті» писав в 1984 р.: «...Це кузня, в якій повинні навчатися і виховуватися нові покоління священників та мирських апостолів, борців за вільну від насильства правду і науку»¹⁷.

Представники УКУ є керівниками, членами правлінь ряду політичних та суспільно-політичних організацій української діаспори (Український християнський рух, Всесвітній конгрес вільних українців, Український конгресовий комітет Америки, Комітет українців Канади, Спілка української молоді)¹⁸. Під впливом греко-католицького духовенства в країнах Заходу знаходилися напіврелігійні організації мирян, які діяли на міжнародному, регіональному рівні і які мали моно- та поліконфесійний характер. До них належать професійні, земляцькі, жіночі, молодіжні, студентські, культурно-освітні та інші організації, братства, спілки, ліги, клуби, фонди. У світських організаціях греко-католицької церкви — Спілці українських католиків, Світському апостолаті жінок Німеччини та інших об'єднаннях — співробітничали духовенство і політичні діячі, які прагнули до утвердження гегемонії УКУ в громадському житті українців. Таке об'єднання, як Українське католицьке юнацтво разом з Братством українців-католиків і Лігою українських католицьких жінок входить в систему українських організацій Канади. Вони проводили релігійну, культурно-виховну діяльність під керівництвом уніатських священників. Діяли міжрегіональні організації — Комітети захисту обряду, традицій та мови, Спілка католицьких жінок тощо.

¹⁵ Там же. — С. 3425.

¹⁶ Там же. — С. 3426.

¹⁷ Заповіт блаженнішого патріарха Йосифа. Патріарх Києво-Галицький і всієї Русі. — Рим, 1984. — С. 7.

¹⁸ Уніатство і український буржуазний націоналізм. — К., 1986. — С. 95.

Ієрархи уніатства, які не визнавали рішення Львівського церковного собору 1946 р. про самоліквідацію греко-католицької церкви на Україні, підтримували невоzz'єднаних з православ'ям духовенство і віруючих, створений в республіці самодіяльний комітет захисту УКУ. Легалізація на Україні греко-католицької (1989 р.) та автокефальної церков (1990 р.) пожвавила релігійно-політичне життя. Разом з тим це призвело до загострення суперечностей між прихильниками УПЦ, УКЦ і УАПЦ.

Серед релігійних формувань українських етнічних груп за кордоном певну роль відіграє й Українська автокефальна православна церква. Вона була створена на Україні після жовтневого перевороту 1917 р. Її основні ідейні засади розробляли професори І. Огієнко і В. Беднов, священник В. Липківський та ін. Визначаючи одне з головних завдань нової церкви, міністр вірувань Директорії УНР І. Огієнко вважав, що в інтересах розвитку українського народу необхідне тісне єднання держави і церкви, «тільки при національній церкві ми будемо мати національну державу»¹⁹. Виданий Директорією 1 січня 1919 р. закон про автокефалію української православної церкви та вихід її із складу Московської патріархії в результаті падіння Тимчасового уряду не був реалізований. Проте, як заявив у 1920 р. професор В. Беднов, те, що «УНР не має території, не може бути перепонною у цій справі, оскільки автокефалія української церкви може бути і в Радянській Україні»²⁰. Рішення про утворення УАПЦ ухвалив у 1921 р. православний церковний собор²¹. Незважаючи на те, що ця церква займала лояльну позицію щодо існуючої влади, в 1930 р. вона була необгрунтовано ліквідована за звинуваченням у контрреволюційній діяльності та зв'язках з міфічною Спілкою визволення України. Багатьох представників автокефального духовенства репресували.

Після возз'єднання західноукраїнських земель з Україною у 1939 р. ряд парафій УАПЦ, що діяли в Польщі, опинилися на радянській території. З перших же днів нападу фашистів на нашу країну автокефальне духовенство відновило діяльність церкви в республіці. Після розгрому гітлерівської Німеччини керівництво УАПЦ, багато священників і мирян емігрувало на Захід, де частково поповнили існуючі там громади, подекуди створили нові парафії та інші церковні структури.

Найбільшою серед закордонних українських християнських церков у Канаді є Українська греко-католицька церква. З 1980 р. має назву УПЦ в Канаді. Тоді ж вона налічувала 120 тис. віруючих, у 1989 р. об'єднувала 92 парафії²². Заснували її емігранти з Галичини та Буковини у 1918 р., а в 1919 р. до неї приєдналася група православних священників США. Діючи як автономні, її перші громади спочатку підпорядковувалися архієпископу РПЦ в Нью-Йорку Олександру Немоловському, потім митрополиту антіохійської церкви Герміносу, а з 1924 р.— архієпископу І. Теодоровичу²³. УПЦ в Канаді вважалася складовою частиною української православної автономної церкви на Україні і підпорядковувалася духовній юрисдикції Київському митрополиту, сприймала всі догми вселенського православ'я, перебувала в канонічних зв'язках з іншими православними церквами.

У післявоєнний період в Канаду прибули українські емігранти, в тому числі єпископи УАПЦ Мстислав (Скрипник), Іларіон (Огієнко), які почали створювати нові церковні структури, що підпорядковувалися

¹⁹ ЦДАВО України, ф. 1072, оп. 1, спр. 7, арк. 55.

²⁰ Там же, ф. 1429, оп. 2, спр. 39, арк. 18.

²¹ Там же, ф. 3984, оп. 3, спр. 105, арк. 47.

²² Енциклопедія українознавства.— Т. 9.— С. 3350; Воронін О. Коротка історія Української православної церкви.— Бавнд-Брук, 1989.— С. 31.

²³ Свистун В. Криза в українській православній (автокефальній) церкві.— Вінніпег, 1947.— С. 90.

лися Константинопольському патріархату. За рішенням собору духовенства США і Канади в Нью-Йорку (1950 р.) кілька українських православних громад об'єдналися і назвали свою церкву — УПЦ в США. І. Теодоровича було обрано митрополитом — главою собору єпископів, а його заступником — архієпископа Мстислава. З духовенства і віруючих в 1951 р. утворено раду митрополії. Представники ряду парафій православних українців Канади в 1951 р. на соборі оголосили про створення Української греко-православної церкви в Канаді на чолі з митрополитом Іларіоном. Поточними справами церкви відає консисторія, їй підпорядковуються три єпархії (Вінніпег, Торонто та Східна Канада, Едмонтон і Західна Канада)²⁴. З 1946 р. богословські кадри для УПЦ в Канаді готує вищий духовний навчальний заклад — Колегія св. Андрія (м. Вінніпег), яка об'єдналася в асоціацію з місцевим Манітобським університетом. Колегію називали «гордістю і славою УГПЦ в Канаді», «унікальною вищою школою», що здійснювала «науково-дослідницьку роботу в галузі знання як богословського, так й світського»²⁵. Нині церкву очолює митрополит Василій, який має титул «митрополита Вінніпега і всієї Канади, першоієрарха УПЦ в Канаді». Говорячи про значення православ'я в житті зарубіжних українців, він у своєму виступі з нагоди 1000-ліття запровадження християнства на Русі підкреслював, що «заснування Української православної церкви в Канаді з українською православною ідеологією врятувало багато українців від утоплення в чужому морі»²⁶.

Значні можливості, вплив на емігрантів має Українська православна церква у США (в 1980 р. налічувала 100 тис. віруючих, 93 парафії, в 1989 р. об'єднувала 95 парафій)²⁷. Заснована вихідцями з України у 1919 р., а її організаційне становлення відбувалося разом з українськими православними об'єднаннями в Канаді.

Між українськими православними церквами США, Канади і Західної Європи існує молитовно-духовна єдність, проводяться спільні релігійні заходи, наради. Її ієрархи заявляють, що УПЦ будується на основі вселенського православ'я і канонічності. Грунтуючись на засадах самостійності, керівництво церкви організувало підготовку майбутніх служителів культу в духовній семінарії св. Софії. У розпорядженні церкви є архів-музей, бібліотека, науково-богословський інститут. Нею видається релігійна література. Резиденція глави церкви — митрополита — знаходиться в місті Бавнд-Брук (штат Нью-Джерсі, США). Митрополит Мстислав (Скрипник), який очолює цю церкву, мав титул «архієпископ Київський і Переяславський», «першоієрарх УАПЦ в діаспорі», а з 1990 р. — «патріарх УАПЦ». Через кожні 5 років збирається церковний собор, на якому розробляються найважливіші настанови політики церкви, обираються адміністративні органи. Голова собору — митрополит Мстислав керує і радою митрополії, до якої входить 20 священників²⁸.

Наймолодшою за кордоном є митрополія УАПЦ в Західній Європі (у 1980 р. налічувала 12 тис. віруючих, 53 громади)²⁹. Її парафії були організовані у 1943—1945 рр. віруючими, духовенством, членами військово-політичних формувань, які виїхали з України до Німеччини. Перший збор УАПЦ в Німеччині було проведено в 1946 р. під Штут-

²⁴ Енциклопедія українознавства. У 2-х т. — Мюнхен; Нью-Йорк, 1949. — Т. 1, ч. 2. — С. 621.

²⁵ Рідна нива: Український православний календар-альманах. — Вінніпег; Манітоба, 1965. — С. 75.

²⁶ Там же. — 1988. — С. 102.

²⁷ Енциклопедія українознавства. — Т. 9. — С. 3384; Воронін О. Коротка історія Української православної церкви. — С. 31.

²⁸ Український православний календар. — Бавнд-Брук, 1988. — С. 53.

²⁹ Енциклопедія українознавства. — Т. 9. — С. 3333.

гарт. В ньому взяли участь митрополит Полікарп і 9 єпископів. Якщо на території Західної Німеччини та Австрії в 1948 р. діяли 60 громад, 103 священники і 18 дияконів, то в 1986 р. в ФРН залишилося 25 громад, 2 єпископи і 8 священників. Більшість парафіян — люди старшого віку³⁰. Кадри духовенства, богословів для цієї митрополії готувала богословсько-педагогічна академія. На її двох факультетах — богословському і педагогічному — в 1947/48 навчальному році налічувалося 119 слухачів, працювало 24 викладачі, які читали 23 богословські предмети³¹.

Після смерті у 1953 р. митрополита Полікарпа митрополит Никанор, який очолив УАПЦ в еміграції, провів у м. Карлсруе (ФРН) в 1956 р. перший собор представників усіх автокефальних єпархій у країнах Заходу на якому було ухвалено новий статут цієї церкви. На II соборі УАПЦ в 1969 р. в м. Мюнхені главою церкви в ФРН було обрано митрополита Мстислава, який одночасно є першоієрархом Української автокефальної православної церкви у Західній Європі та США. Емігранти з України формували автокефальні громади у багатьох країнах Заходу. УАПЦ в Бельгії почала діяти в 1947 р., у Франції та Англії — в 1948 р. Починаючи з 1946 р., автокефальні єпископи почали виїжджати з Німеччини в Австралію, Англію, Аргентину, Бельгію, Бразилію, Канаду, Нову Зеландію, США, Францію, де створювалися нові громади, єпархії. Діяльністю їх у Західній Європі керував синод, який у різні періоди очолювали митрополити Полікарп, Никанор, Мстислав³².

Є також інші емігрантські церкви: Українська автокефальна православна церква — соборноправна (налічувала близько 5 тис. віруючих у США, Південній Америці, Австралії), Українська православна церква в Америці, Вселенський патріархат (УПЦА ВП, мала близько 13 тис. віруючих). До самоліквідації у 1980 р. існувала Українська автокефальна православна церква у вигнанні (налічувала близько 5 тис. віруючих)³³. За даними конфесійної статистики, загальна кількість усіх парафіян української автокефалії у 1980 р. становила близько 300 тис. чол.³⁴ У США, Західній Європі, Південній Америці, Австралії і Новій Зеландії в 1988 р. налічувалося 500 громад УАПЦ³⁵. Ієрархи українських православних церков на одній з нарад заявили, що «за межами України існує лише одна Українська православна церква — церква автокефальна, соборноправна, до якої належать три самостійні митрополії, які являють собою єдину духовну спільність»³⁶. Багато громадсько-політичних об'єднань, православних ієрархів підтримували ідею створення патріархії української автокефалії. Представники різних митрополій УАПЦ входили до керівних структур політичних та суспільно-політичних організацій (Всесвітнього конгресу вільних українців, Ліги визволення України, Українського християнського руху та ін.). Під впливом автокефальної ієрархії перебували такі організації, як Об'єднання українських православних сестринств у США, Ліга української православної молоді, Українська православна ліга, Молодша українська православна ліга³⁷. Діяльність УПЦ в Канаді підтримували Спілка українських самостійників, Товариство українських самостійників, Спілка українок Канади, Спілка українських народних домів³⁸. Говорячи про доцільність

³⁰ Визвольний шлях. — 1986. — № 1. — С. 52.

³¹ Там же. — 1976. — № 5. — С. 590.

³² Там же. — 1986. — № 11. — С. 48—50.

³³ Власовський І. Нарис історії Української православної церкви. — Т. 4, ч. 2. — Нью-Йорк; Київ; Бавнд-Брук, 1990. — С. 349—375.

³⁴ Енциклопедія українознавства. — Т. 9. — С. 3382.

³⁵ Шлях перемоги. — Мюнхен. — 1988. — 17 липня.

³⁶ Енциклопедія українознавства. — Т. 9. — С. 3382.

³⁷ Український православний календар. — Бавнд-Брук, 1988. — С. 53, 75.

³⁸ Енциклопедія українознавства. — Т. 9. — С. 3350—3351.

участі «церкви як божественної установи» в діяльності світських організацій, в керівництві ними, митрополит Мстислав мотивував це тим, що «УАПЦ ніколи не звільнить сама себе від відповідальності за долю української нації»³⁹.

Емігранти-українці мали й свої протестантські церкви, які діяли у країнах Заходу, — Всеукраїнське євангельсько-баптистське братство (ВУЄББ), Об'єднання українських євангельсько-баптистських церков у США (ОУЄБЦ), П'ятдесятницьке братство Америки (ПБА) і Церков євангельського зібрання п'ятдесятників слов'янського народу в Бразилії (ЦЄЗПСН). Загальна чисельність їх членів у 1971 р. становила близько 150 тис. чол.⁴⁰

Перші громади євангельсько-баптистського братства, його місіонери з'явилися у 1942 р. на окупованій гітлерівцями території України з дозволу німецько-фашистських властей. Емігрувавши на Захід у 1944 р., вони створили там нові громади, які вважають себе єдиним «репрезентантом українського євангельського руху в усьому світі». Їх видання висвітлюють «світові події у світлі святого писання»⁴¹. Зокрема, учасники 39-го з'їзду українських євангельсько-баптистських церков у США (1984 р.) в листі до президента Сполучених Штатів Р. Рейгана дякували йому «за велику роботу на користь Америки і всього світу», «за підтримку молитви у школах і за те, що ім'я Бога є майже в кожному Вашому виступі». Разом з тим у цьому ж листі зазначалося, що вони стоять «на фундаментальних принципах консервативного і правдивого християнства», займають лояльну позицію до політики США⁴². Очолюване президентом і генеральним секретарем євангельсько-баптистське братство об'єднує ряд відділень (екзекутив) з Австралії, Аргентини, Бразилії, Канади та США⁴³.

Інша протестантська церква — Об'єднання українських євангельсько-баптистських церков у США — утворена в 1922 р. в м. Рочестері (США) переважно євангелістами, які належали до пресвітеріанської церкви в Канаді та США. Об'єднання мало своє видавництво, проводило спільно з іншими емігрантськими формуваннями активну національно-релігійну діяльність, підтримувало зв'язки з протестантами інших країн. Серед його керівників були пастори В. Кузів, П. Крат, В. Купчинський, В. Боровський, В. Багрій, М. Фесенко⁴⁴. «Наша мета, — писав український протестантський пастор О. Гарбузюк, — завоювати всю Україну для Христа, визволити її від безбожжя»⁴⁵.

Духовенство українських протестантських церков брало участь у діяльності багатьох культурних та громадсько-політичних організацій, їх керівних органів. Хоча протестантські об'єднання й нечисленні, вони систематично поповнювали свої лави шляхом місіонерської роботи в основному серед української еміграції. Протестантизм — впливова релігійна і духовно-інтелектуальна сила української діаспори. Посилення його впливу на зарубіжні українські етнічні групи пояснюється тим, що ця конфесійна течія розвиває підвищений інтерес до внутрішнього, особистого світу людини, практичної релігійності, враховує національну самобутність, деякі традиції та звичаї. Його принципи — віддаючи серце Христу, підпорядковувати своє життя земним законам, суворе дотримання простих моральних норм, що є притягальними для людей, які відчули несправедливість і черствість свого оточення.

³⁹ Українське православне слово. — 1978. — № 11—12. — С. 13.

⁴⁰ Ukraine. A Concise Encyclopedia. — University of Toronto, 1971. — Vol. 11. — P. 213.

⁴¹ Українська нива. — Саскатун. — 1958. — № 7—9. — С. 3.

⁴² Післанець правди. — Чикаго. — 1984. — № 11—12. — С. 50.

⁴³ Експортери духовного насильства. — Львів, 1982. — С. 54—61.

⁴⁴ Енциклопедія українознавства. — Т. 9. — С. 3409.

⁴⁵ Свобода. — 1982. — 6 січ.

Для зарубіжних українських церков протестантів, греко-католиків, православних автокефалістів характерним є їх суперечливий розвиток, наявність кризових явищ. Частково це виявляється у нестачі кадрів духовенства і небажанні вихідців з емігрантів присвячувати своє професійне життя релігії. Зокрема, про байдуже ставлення емігрантської молоді до проблем церкви, її прагнення до матеріальних благ як головної протидіючої глибокій вірі не раз говорили у 80-х роках греко-католицькі служителі культу.

Ускладнюють діяльність українських церков асиміляція українців, секуляризація релігії, різні соціально-політичні процеси в емігрантському середовищі. Про розклад слабких церковних громад як свідчення кризи, про «сучасну негативно лібералізовану людину на чужині», панування в діаспорі «інтересів груп під виглядом служіння Богу, церкві і своєму народу», загрози церкві з усіх боків говорив на ювілейному соборі УПЦ в Канаді, присвяченому 1000-річчю запровадження християнства на Русі, голова президії консисторії УПЦ в Канаді С. Ярмусь⁴⁶. «Ніхто і ніщо сьогодні нам не сприяє, а навпаки, майже все наше оточуюче середовище більшою чи меншою мірою загрожує нам,— стверджував він.— А зростаючі внутрішні безпорядки — навіть витримана віросповідувальна та ідеологічна дезорієнтація, відсутність здорової субординації — це біда, яка може привести нас до фатального стану. Так нам вже починають загрозовувати відсутність відповідної віросповідувальної і церковної свідомості та орієнтації»⁴⁷. Сприяє зростанню негативних явищ в релігійному середовищі політизація діяльності українських церков.

Діяльність українських церков протягом всього післявоєнного періоду під впливом різних причин змінювалася. Поразка сил фашизму і японського милітаризму у другій світовій війні та відомі процеси, що відбувалися у світі протягом всього післявоєнного часу, створювали нові умови для діяльності емігрантських формувань українців, відродження українських церков за кордоном, пошуку взаємодії політичних і релігійних організацій. До дальшого зближення ОУН, інших об'єднань, які перебували під її впливом, та церкви вели спільність інтересів їх керівництва, спорідненість ідеологічних засад релігії та націоналізму, переплетення організаційних структур церкви та націоналізму. Істотне значення в цьому процесі мала і «співзвучність» ряду їх завдань, що виявилось не тільки в теоретичній, а й практичній діяльності, насамперед політиці. Маючи спільну політичну мету, ієрархи автокефальної, уніатської і протестантських церков, керівництво ОУН послідовно виступали за утворення самостійної України, в якій би набрали сили цивілізовані, ринкові відносини. Політичні організації знайшли в уніатському, автокефальному і протестантському клерикалізмі свого ідейно-політичного спільника, відводили йому важливу роль у посиленні впливу на спосіб життя людей, подоланні розшарування серед віруючих та інших груп закордонних українців.

Клерикальні організації прагнуть до посилення ролі церкви і духовенства в політичному, громадському, духовному та культурному житті української діаспори. Для цього вони використовують свої структури, політичні партії, які співпрацюють з ними, жіночі, молодіжні об'єднання, товариства культури, що перебувають під впливом церкви, систему освіти. Релігійна преса в 1945—1970 рр., поряд з висвітленням найважливіших положень з церковних документів, публікувала богословські концепції суспільного розвитку, порушувала політичні проблеми, акцентувала увагу на питаннях історії церкви на Україні та в еміграції, житті й діяльності релігійних громад, відомих

⁴⁶ Рідна нива: Укр. правосл. календар-альманах.— 1988.— С. 117.

⁴⁷ Там же.

богословів і філософів. Розглядала проблеми національного розвитку України, її економіки, історії та культури, становища релігії й церкви.

Аналіз діяльності українських церков, інших релігійних, напів-релігійних та світських об'єднань мирян, які є складовою частиною української діаспори, свідчить, що вони являють собою специфічний компонент загальної соціальної структури суспільства. Соціальна та політична суть їх неоднозначних інтересів виявляється на практиці. Українські церкви, гранично ідеологізовані та політизовані, діючи в умовах еміграції, сприяли збереженню національної самобутності українців, їх культури, традицій та звичаїв, виступали як інтегруюча сила. Нечисленні за своїм складом релігійно-церковні організації українського зарубіжжя досить часто співробітничали, підтримували контакти з іншими аналогічними об'єднаннями, брали участь у багатьох ідейно-політичних заходах, пропагандистських кампаніях. Вони використали релігійно-церковний комплекс в політичних цілях пропаганди основних положень національно-визвольної боротьби народу України, ідеї незалежної Української держави.

* * *

Я. В. Бойко (Черкаси), Н. О. Данилова (Черкаси)

Формування етнічного складу населення Південної України (кінець XVIII—XIX ст.)

Історія заселення Південної України та народів, що проживали на цій території, постійно цікавила істориків різних поколінь¹. Підвищений інтерес дослідників до цього району викликаний, по суті, особливостями його соціально-економічного розвитку. Автори повідомлення мають на меті визначити роль селянських міграцій у формуванні етнічного складу населення Південної України, що до кінця XIX ст. стала багатонаціональним регіоном (прийняла більш як 50 етносів).

Приєднання Росією Північного Причорномор'я у ході воєнних кампаній 1768—1774 та 1781—1791 рр. забезпечило країні вихід до Чорного й Азовського морів, зміцнило її міжнародне становище й на третину збільшило територію України. В результаті в основному було завершено формування української національної території².

Частину з цих земель царський уряд віддав вищому дворянству та військовим, які брали участь у російсько-турецьких війнах. Ті, що залишились, держава використала для влаштування військових поселень, колоністів, які прибули з країн Західної Європи, а також для розміщення державних селян, котрих переводили з центральних губерній. Певну кількість земель згодом (з розвитком капіталізму) почали продавати й віддавати в оренду (приватним особам і безземельному селянству).

¹ Багале́й Д. И. Очерки из истории колонизации и быта степной окраины Московского государства.— М., 1887.— 571 с.; Багале́й Д. И. Колонизация Новороссийского края // Киев. старина.— 1889.— № 4.— С. 27—55; Дружинина Е. И. Южная Украина в 1800—1825 гг.— М., 1970.— 383 с.; Дружинина Е. И. Южная Украина в период кризиса феодализма 1825—1860 гг.— М., 1981.— 215 с.; Кабузан В. М. Заселение Новороссии (Екатеринославской и Херсонской губерний) в XVIII—первой половине XIX в. (1719—1859 гг.).— М., 1976.— 307 с.; Кабузан В. М. Чисельність та національний склад населення Новоросії в 60—80-х роках XVIII ст. // Україн. іст.-географ. збірн.— К., 1971.— Вип. 1.— С. 144—150; Наулко В. И. Развитие межэтнических связей на Украине (историко-этнографический очерк).— Киев, 1975.— 275 с.; та ін.

² Наулко В. И. Указ. соч.— С. 22.